

Registered at the G.P.O. as a Newspaper.

Te Toa Takitini

Te Utu mo te Pepa 10/- i te tau,
Me penei nga reta "Te Toa Takitini," Box 300, Hastings.

1970

TE TOA TAKITINI Pepuere 1, 1930

Ano ka kitea te kitenga ka mea tena matou kia haere ki Makeronia. I whakaaro hoki, na Te Ariki matou i karanga ki te kauhou i te rongo pai kia ratou.

I mea hoki ia "Ka tekau ma rima nga tau, i te Kirihimete 1914 ka hui ki Oihi he whakamaharatanga ki te taenga ki te rau tau o te kauhoutanga i te rongo pai ki te iwi maori, i tu ai te karakia tuatahi, ko te rangi tonu te wharau o te iwi, i whakaputaina ai nga kupu karaitiana, me te ahuatanga o te matauranga, te aata me nga tutaritanga mo te tango hapa, kotahi ano te taro, kotahi te kapu, piri ana te maori me te pakeha i roto i taua ra, ano he tuakana, he taina i roto i te mana o Te Atua. Otira ko taua ra i paruparu i te putanga mai o te pakanga nui i te Akuhata i muri tata mai. Ko te tino mahara ia kia kua taua ra hei warewaretia e nga whakaturanga o Nui Tirenī e heke iho nei.

I runga i te tima i haere mai ai a Te Matenga ki Ahitereria (Marsden) tetahi Maori. E kite ana ia e tuknotia ana. Ka titiro atu ia, ka whakarongo atu ki ona korero mo tona iwi maori, ano nei te ahua e tono ana mai i a ia kia whiti mai ki Makeronia, pera me te whitinga o te rongopai i a Paora e korerotia ra i te upoko o te kauhou, ka whiti atu te rongopai ki Oropi, ka pera ano hoki te ahuatanga o taua rangatira maori nei ara o Ruatara mehemea nei e karanga ana mai kia Te Matenga "Whakawhiti mai ki Makeronia" ara ki Nui Tirenī nei ki tona iwi maori e noho nei i roto i te pouritanga.

Kaore rawa i roa ake nei te whakamahara nui ki nga Wiremu, ara kia Henare me Te Wiremu mo to raua piri pono me te kaha ki te kauhou i te rongopai, ko tera whare atahua kua tu mai nei ki Paihia.

I tenei ra ina tatou e huihui nei ki tenei wahi he whaka nui i tenei ra te taenga ki te kotahi rau tau o te hanganga i te Mihana tuatahi hei whakatupu i te maramatanga wairua me te taha tinana o te matauranga e tika nei kia takoto atu tenei hei tino ra i roto i nga Hitori o Nui Tirenī, notemea koira te wa i tonoa ai e nga Maori kia mauria atu te whakapono kia tiria ki roto i te tuawhenua ara ki Waimate.

HE POHIRI KI TE IWI MAORI KATOA.

Ka Pu Te Ruha! E Hao Te Ranga-tahi!

Haere mai! Haere mai! Haere mai!!!

Haria mai te ahuatanga o koutou tupuna, o koutou maatua

Haere mai me te aroha ki o tatou hoa.

Haria mai te aroha ki a tatou tamariki

Haere mai e nga Morehu o Te Motu.

Tirohia mai ra ou Raorao whanui! Takahia mai ra ou mania papa-taurite! Kauria mai ra ou Awa-hohonu! Pikitia mai ra ou Maunga-teitei-

Whakaeke mai ra ki te Marae o Wai-o-mata-tini i te Mane 3rd, Turci 4th, o nga ra o Maehe e heke iho nei, ko te Hinengaro kia awahi-a-tuana tahi ki TE POHO O POROURANGI e tangi hotu nei.

Ma te po ka moea, kia tatu ai te remu ki raro, te ruuha ka mahoa, tae rawa ake ki te wa kua rite, tu-tama-tane ana ki te mahi tahi, ki te korero tahi mo nga putake nunui e hiahia-tia nei kia whawhatia e Te Iwi Maori i roto tenci ra.

Ka timata nga mahi me nga korero i te Wenerei, Taite, Paraire, Haterei, Ratapu, Mane, Turci, Maehe 5th, 6th, 7th, 8th, 9th, 10th, 11th.

Nga take hei koreroatanga:—

1. Te Tiriti o Waitangi me ona ahuatanga katoa.

2. Nga huarahi e ora ai te Iwi Maori i roto i nga ra o te pakehatanga.

3. Whakawhanuitanga i te 'mahi paamu.'

4. Te Ture Waipiro.

5. Te Ora mo Te Iwi Maori (Health).

6. Te Pihopatanga o Aotearoa me ona ahuatanga katoa. Nga mahi:—

1. Te tomokanga i te Whare Whakamaharatanga kia 'Arihia' me 'Makarini.'

2. Ka timataria Te Tenehi ki Ruatoria.

3. Ka hurahia nga kohatu whakamaharatanga kia 'Arihia' Me 'Makarini' a te Ratapu 9th, 10 a.m. me 3 p.m.

4. Ka tomokia Te POHO O RAWIRI, Kaiti, Turanga. Maehe 10th.

5. Ka whakaotiiti i nga Tenehi i Kaiti Maehe 11th.

"E pa-wa koia-kiwi nga hau-e wha-nei e!

"Pupuhi-wi mai-neiwi ki taku-wu kiri-eue:—"

E Te Waipounamu, Tai-Hauauru, Tai-Tokerau, Tai-Rawhiti:—

Haria mai ra Te Tumanako, Te Whakapono me Te Aroha.

Hon Ta A. T. Ngata. Minita mo nga mea Maori.

Rt. Rev. F. A. Peneti. Pihopa o Aotearoa.

Tukere Te Anga Esq. Tumuaki Tenehi Maori. N.Z.

Me te Iwi Nui Tonu.

Rev. Tamahori. Chairman

H. Reedy. Secretary

Co-operative Store. Tikitiki.

No te tau 1830, te hokinga tuaono mai o Te Matenga ki Nui Tireni nei ka whakaritea taua tono a nga maori. I mahara hoki a Te Matenga he mea tika kia whakahaeretia etahi atu tikanga e awhina ana i nga tikanga o te haahi, ara ma te tu o te nei Mihana ki te tuawhenua e taea ai te whawha atu etahi tikanga tautoko me te whakapiri mai i nga tukunga o te matauranga, me te whakapono, te kura ako i te maori kia u tuturu ki te mahi-a-ringa, a me te ahuhenua hoki hei oranga mo te Mihana.

I mua o tenei, ko nga kai me nga paraoa e haere katoa ana mai i Ahitereiria. Na reira tika tonu te whakahaere peneitanga. Ka akona i reira te rongopai ki Te Atua me te rongopai o te mahi.

E piri tata ana ki te manaakitanga mai a nga rangatira maori i taua tikanga ko nga Mihingare pakeha ara ko Rev. William Yates ko G. Clarke te papa o Archdeacon Clarke. Allen Cross, Richard Davis, John Hamlin kua iri nei he whakamaharatanga kia ratou kei roto i te whare karakia nei, a e tika ana kia tapiritia atu o ratou ingoa ki to Te Matenga mo enei mahi nunui i tupu ai te Haahi ki roto o Nui Tireni.

Kua whakatu whakamaharatanga tatou mo te hunga toa i haere nei ki tenei pakanga nui, mo to ratou kaha me to ratou manawanui.

Kaore ianei e tika kia whakatu tatou i tetahi whakamaharatanga mau tonu mo tenei ope nui o Te Haahi e whawhai nei, ki te kuaretanga ki te mea whaka wehiwehi o te ao, ki te kino, ki te atua whakapakoko? E tika ana ra kia nui nga mihi ki taua hunga i kakari nei i roto i te houkuratanga o nga tini mana rereke atu i to te haahi, i manawanui ai taua hunga ki te noho i runga i te tino maoritanga o te wa, te hunga na ratou i tiri te maramatanga! Na to ratou kaha, ka kiia i roto i tenei ra he waahi rawa a Nui Tireni nei no Te Emepaea o Ingarangi. Na reira kei wareware tatou. Kei wareware! Ina nga mahi nunui i puta i te Mihana. Te huarahi tuatahi i hangaia ki tenei motu i timata mai i Kerikeri he ara mai mo nga rakau mo nga whare mi ana. Ka tu te whare karakia tuatahi 1831. Koira ano hoki te whare kura.

Te iriiritanga i te tamaiti i whanau tuatahi ki Waimate (pakeha) George Bloomfield Clarke. Iriiritanga i nga Maori tuatahi, tokowaru (Kowai ra nga ingoa?) No te 1832 ka kitea he iti rawa te whare karakia, katahi ka hanga te mea rahi ake i te 1839. No te tau 1841 ka tae te nui o te hunga karakia ki te 1000, a ko te hunga kai hapa e 500. I te tau 1842 ka tuturu te kaainga o Pihopa Herewini ki Waimate. Ka timataria te kura ako, iti, rahi. Ka timata mai a St. John's College ka whakapangia e 300, ka whanau a Richard Selwyn te Pihopa tuarua o Meranihia. Ka tu te hinota tuatahi i te tau 1844. Katahi ano ka tu te hinota o te haahi mai ano i te tau 1717. I maharatia he whakahinga mana taua hinota. Ka whakaturia

tenei whare karakia 1872, e kore hoki e taea te ki kaore i kai tangata i enei wahi, otira i roto i nga ra o tenei whare karakia, kai tahi ana i Te Taro o Te Ora te mano mano maori, pakeha hoki. Otira ko tetahi mea pouiri ko te matenga o te kai whakaako o tenei kura ara o Rev. Whitehead. No te tau 1844 ka wehe atu Pihopa Herewini ki Akarana. Ka timata te tupu haere atu o te haahi ki Kaitaia i runga i te kaha o Rev. Matthew me Te Paki. Me tuku ake ki Te Atua Nui tonu nga whakawhetai me nga whakamoemiti mo enei tikanga nunui i whakatoria nei e Te Matenga me nga Mihingare tuatahi, i tu ai tenei Mihana hei whakato i enei purapura. Kia pera hoki tatou a enei ra e heke iho nei. Kua whawhaitia e a tatou tamariki te whawhai nui, kua tupu nga purapura a nga Mihingare, waihoki i roto i o tatou nei ra kia tupu tatou hei whakahaere i nga tikanga e tuturu ai te Maungarongo ki te Ao Katoa ko a tatou mahi hei pou whakamaharatanga ki nga uri e puta mai a mua hei whakanui ma ratou i a tatou nei mihana.

TAIAMAI

Kei nga whakamarama o tenei whakaupoko te marama ai tatou ki ona korero. No nga whakamatenga o te tau ka hori, ka puta nga pohiri a Ngapuhi o Te Haahi Mihingare kia hui atu nga iwi o te motu ki te ra whakamaharatanga ki nga kaumatua Maori e ora ana i te 12 o nga ra o Hanuere 1930, i whakaturia ai te Whare me te Marae Mihana tuatahi ki te tuawhenua i Waimate i runga i te tono a nga Maori kia ratou nga hua papai a nga Mihingare tuatahi e whakato ana i aua ra, ara te whakapono, nga kura ratapu, nga kura ako inga tikanga o te whakapono, nga mahi-a-ringa, ara te whakatupu witi, te mahi paraoa, te mahi pihikete, me te mahi kauhuri i te whenua. Enei tikanga e mahia ana e nga Mihingare i te taha tai o Korororareke, i Oihi i Paiaia, i te ngutuawa o Wai tangi i waho-whaka-te-moana o Te Rere-i-haruru, nga wahi e rongona nei e Te Ao katoa, koira te wahi i u tuatahi mai ai te pakeha, i kauhoutia tuatahitia ai te rongopai o Ihu Karaiti, i whakaaro tuatahitia ai te ako whanui i nga mahi ahwhenua me nga kura ako i nga ahuatanga katoa ki te tuawhenua, kia horapa pai ai te haeretanga o te matauranga o te Wa i runga i nga kaupapa o Te Whakapono Karaitiana i whakatoria nei e Te Matenga (Rev. Marsden) i runga i te kitenga me te arohata, a kia Ruatara. Na reira ka mohiotia te nui o tenei putake hei huinga mo nga iwi Maori e ora morehu nei inaianei, ki te tuku i ona whakaaro whakamihii, whakamiharo ki nga ra o nga Kaumatua Maori me o ratou hoa kaumatua pakeha mo te taenga ki te kotahi rau nga tau e ora ana a ratou tikanga i roto i nga iwi o te tai whakararo o nga hau e wha, Taitokerau, Tai Hauauru, Te Waipounamu, me Te Tairāwhiti. I roto i tenei ra ka mama nei te titiro iho

ki nga mahi a nga Kaumatua, ka mama te haere ki te whakamahi i nga pohiri kia huihui atu ki te kainga nei ki Waimate kia tuku whakamoemiti tahi, kia kai tahi, kia korero tahi, kia whakamiharo tahi mo nga mahi nunui i tiria nei e ratou ma, ka kotahi rau nei nga tau mai i reira ki naianei, mutu ai te pakara o te korokoro ki te kiko tangata, i noho ai, tatu rawa te remu ki tou ake marae whakarongo ai ki nga kupu tohutohu a Te Kai Kauhau. ka houhia nei te rongo e Te Hinengaro ki tena iwi ki tena iwi, eke rawa ake te rau tau o tenei whakaputuranga i era tikanga ko tatou tenei e haereere nei i runga o tatou marae maha, e tangi a tuakana, taina ana tetahi ki tetahi, ki nga kaumatua ano e tangi atu ana he tamaiti ki te matua, he mokopuna ki te tupuna.

Kowai ra o ratou ingoa, kua ngaro i roto tenei ra, heoi te mea e tino matauria ana, he Maori te kaitono, he pakeha te kaiwhakarite, ara ko nga akonga te kai tono, ko nga kai-ako te kai whakatutuki koia ka tu nei Te Mihana tuatahi ki Waimate i te tau Hanuere 12th. 1830.

Na te Rongonui, na te rongo pai o era mahi, o era tikanga i whakatupuria houtia ake i reira koia ka whakahoutia ano aua kupu atahua a nga tupuna mo te tangata pai nga whakaro, pai nga mahi, kua tae mai nei ki tenei Rau Tau Hou:

E ta! E hine! I haramai ra koe i Taiaimai!

Te Hui a Te Pihopa o Aotearoa kia Ngapuhi katoa katoa!!! katoa!!! no Hanuere 13th 1930, ara, No te ra tuatahi o te Rau Tau Hou.

Hanuere. Mane 13th. 1930—2030.

"I haramai ra koe i Taiaimai"

Mehemea no nga ra o mua kua rangona tenei tu naumai i nga mea i haere ki te hui whakamiharo i tu mai nei ki Waimate wahi o Ngapuhi i te 12 o nga ra o Hanuere ka hori tata ake nei. Ko taua hui i karangatia mo te motu me te Haahi Mihingare katoa, pakeha mai, maori mai, kia huihui ki Waimate, hei tuku whakamoemiti ki Te Kaibanga, mo te taenga ki te rau tau o te Mihana tuatahi i te tuawhenua, i timataria ai te whakatuputupu i nga tikanga e tupu ai te whakapono me te mahi-a-ringa, te matauranga whanui. I runga i te kite o nga Kaumatua o Ngapuhi i te pai o nga hua o nga mahi i puta ki Oihi, i tawahi atu o Kororareka. Pewhairangi, i timataria tuatahitia ai te kauhou te rongopai e Te Matenga (Marsden) i Te Kirihimete o te tau 1814, ka tonoa e ratou kia haria atu taua taonga ki roto i nga rohe o Te Waimatenga ara o Waimate. No aua ra ka timata te kaha haere o tenei ingoa o TAIAIMAI ki runga i taua rohe.

Na nga mahi papai, Te whakapono, te kura ako i nga mahi matauranga, te mahi waerenga, whakatuputupu witi hei paraoa, nga mahi whare, te kura ako hoki i nga tikanga kaupapa mo te whakapono i raro i Te Haahi Mihingare, pau katoa

i taua kaainga ara Mihana te ako. Ona tangata tuatahi e awhina ana i a Te Matenga he tangata Karaitiana katoa me te iwi hoki o Ngapuhi ka timata te huri nui tonu ki taua whakapono ka tipu tenei ingoa a Taiaamai ki te nui.

He nui te whakamihhi ki te taenga ki tenei hui, me te tu-ponotanga o tenei ra kua tu he Pihopa Maori, haaunga ano te nui o Te Minita Taitamariki Maori, tino kitea te hua o nga mahi o roto o taua rau tau.

He mea miharo. rawa hoki te taenga o Te Pihopa Maori ki Taiaamai mo te ra tuatahi o te Rau Tau Hou, i whakapatia ai, i iriiritia ai hoki nga akonga o te haahi i raro i nga rakau nunui o te marae he puriri, ko te ranginui tonu te wharau. Nga kupu kauhou a Te Pihopa, nga himene reka a Ngapuhi, ano he taonga e maringi nui iho ana i Te Rangi, ano tona ahua e whakawahi ana, e whakahauhau ana mo te rau tau hou.

Nga ahuatanga katoa o roto i te timatanga mai o ta ratou nei rau tau hou, kitea ana te rau tau te tawhittanga atu ki muri. Marama ana te titiro iho ki nga hua papai i tumana-kotia e ratou ma i te wa e tiri ana i aua purapura atahua.

Kitea atu ana te whanaungatanga! Ano te ahua he taina he tuakana: he matua he tamaiti:

Taea ana hoki te titiro atu ki nga ra kei te tu mai mo tatou me ratou e tupu ake nei,, me nga kupu mihi "Haere ra ki Taiaamai."

NEW ZEALAND MAORI TENNIS ASSOCIATION

Te whakataetae-a-tau tuarima a nga Toa Takitini mo te tenehi
Ka timata mai i Ruatoria (Waiapu) mutu mai ki Kaiti (Tura-nga)

Wenereri, Taite, Paraire, Haterei.

Maehe 5th, 6th, 7th, 8th, 1930.

I taua wa. he maha nga putake korero e pa ana ki Te Iwi Nui tonu e whakahaerea.

KAKENGA O TE IWI MAORI

R.T.K.

Kei te whakamiharo kei te whakawhetai te ngakau ki te kaha o te kakenga o te Iwi Maori i nga tau e 30 ka taha nei, haunga te pikinga o te tauanga. he mea tenei e tika ai tatou kia nui te hari, engari to tatou pikinga i era atu ahuatanga katoa. Ebara i te mea na te tangata i korero mai ki a au, he mea hurahura ranei naku ki nga pukapuka, kaore. engari naku ano i ata titiro i te whanuitanga o toku oranga i tenei

ao, kei te kake te Iwi Maori. Ka titiro whakamuri atu au i te taumata o te kaumatuatanga ki te paenga roa o te wa o nga tau e 50 ka hipa nei ka marama ra hoki te titiro ki te whanui o te tupeketeanga whakamua o te Iwi Maori. Ko te Kaupapa o aku korero mo nga iwi o te Tai-rawhiti, ko nga iwi hoki enei e tino matatau ana au. a kua te ngakau koroke e ki i tuhia ai enei korero hei mea whakamanamana: kahore engari hei whakakaha i a taua kia kaha rawa te tupeke whakamua, kia "nuku atu te koau ki te aro maunga." "he rangai maomao kua huri ki tua o Nukutaurua e kore e hokia." i tuhia hoki enei korero hei titiro ma nga reanga kei te heke iho.

I taku whai-korero ki te Kotahitanga o Te Aute i te tau 1897—ka 32 nga tau—ko taku wawata, ko taku tumanako, he whare mo te Maori me whare perana ara ko nga papa o au whare he mea wawahi e hara i te mea kani. I pera ai taku wawata i kite hoki au i etahi whare pera a i hiahia hoki au ki te whare perana. E kore ra e kitea he whare Maori, he whare perana, inaianei, heoi ano kei nga paenga kei te koraha, kei nga kainga whakanoho hou. Kua papa katoa te whare, kua whare pakeha, mai i waho ki roto. He nui nga whare kua ki i nga taputapu huhua a te pakeha, i te piana, i te terewhona me era atu mea a ko nga waka kaukau o etahi whare he kohatu, ki tona reo he porcelain. Kua mutu noa atu te tikitiki wai i te awa i te puna ranei, heoi ano ko te huri i te korero ka rere te wai matao te wai wera. Kua tau mai te whakama, te numinumi ki a maua ko taku whare perana i wawatatia ra e au. A ko te hunga i minaiia ra e au o ratou whare perana kei roto e i nga whare nunui i enei ra. E hara ia nei tenei i te tupeke whakamua? He mea tika me papaki au mo taku whakapono iti.

Kua ngaro te momo o te taiapa karapi i enei ra, kua waea katoa te taiapa, a he mahi tohunga te mahi taiapa ki toku takiwa, e whakamihia ana e nga tangata haere.

Mo nga kai me nga mea mo te kai kua rite ki ta te pakeha engari ra ahakoa he aha te kai kahore e rite ki nga hua hou o te whenua, ki te puha ki te kumara—ko nga kai reka a te pakeha hei aha. Kaore he ti, he paraoa a te nuinga o te tangata i nga ra e tamariki ana au. Ko a matou kai i nga awatea, a nga tamariki kura, he taewa tunutunu engari a nga tamariki pakeha he paraoa i pania ki te pata. Kei te mahara tonu au ki te tototanga o te wai i taku waha i taku mina ki te paraoa pata. Tena i enei ra, e, e hara ra te paraoa me te pata i te kai: kua whangainga te paraoa ma te heiheei, te pata ma te kuri. I mua whakatu ai te wai-u ki nga naepae rewia te pata hei tahi ra ake ka hokoa me kaurori ki te rakan ka pata. Tena koa inaianei me neke rawa tena tikanga. Mutu ana te kutete kua hurihia te miraka ki te hepareita na konei hoki i nui ai te pata, a i reka ai hoki.

I nga ra koa kua huri kaore he maripi kaore he paoka, kotahi ano te paepae ma te whanau, kahore i wehe he pereti ma tena ona tena. Ko nga maripi ko nga paoka i enei ra hepiata (stainless) he kapu he maka noa ranei heoi ano he panikena, a ko te huka he huka pango. Kua ngaro rawa te huka pango inainei me te panikena. E ki ana nga wahine o enei nga ra reka atu te ti ina inumia i te kapu, otira i nga ra hoha kore o te panikena i reka tonu te ti—tino reka atu, heoi ano i kore ko te ti me te huka mo panikena. Katahi, me he mea kei te kake taua te Maori kei te kake ano hoki to taua whakahi.

Ae, te whakahi Tirohia ina nga kakahu o enei ra, o nga wahine, te crepe de chine, te georgette, te voile, te aha ake, te aha ake. I mua ka mutu ano te kakahu o te wahine he "kaone puuru" (print). Na te pakeha taua i ako ki te whakahi. Ka whakama nga taitama o enei ra ki te kore e whiwhi ki te hutu meiha, i nga ra ia o mua he paki noa o etahi, o etahi he "tarau taka," he tarau mohikena. Ko nga tino rautete ko nga mohikena ma, piri nga waewae. I torutoru nga tangata i whiwhi ki te puutu i era ra, engari tohungia ai hoki nga puutu mo nga. Ra Tapu mo nga huihuinga. I te haerenga o taku tipuna ki te Paremata i te tau 1872 ka mau puutu ia kaati i te maro o nga huarahi o Poneke ka unuhia e ia ona puutu ka tikawetia ki tona pakihwi. Keei te rongo ake au e kata ana te ao hou.

E tino kata te ao hou ina rongo ki te tangi a te kukau ara a te roria. Ko te whakatangi tenei o nga ra o taku tamarikitanga. Kei te mahara tonu au—e whaaki ana inaianei: kia murua ai ki taku tahaetanga i te roria a taku tuahine, he mina roria hoki noku. He tini nga tamariki Maori o enei ra kahore ano kia kite i te roria. Ko te whakatangi a te Maori o enei ra he piano, he whira he guitar, a he saxaphone, he tino tohunga etahi o ratou ki era hanga. Na te pakeha katoa enei whakatangi engari pea nga tipuna o Ngati Whatua i whakatangi roria ina hoki he kainga to ratou ko Tangi-te-roria te ingoa. E kore pea he tamaiti o enei ra e toa ki te whakatangi i te koauau a Tutanekei, ma te ihu nei e pupuhi.

Me tataki ano ranei nga korero o te matou ka? Kua tawaitia e etahi Maori te ka Ford e whakama ratou ina kitea i runga i te Ford.

I nga tau i kura ai au ki Te Aute ko te whakaaro o te tamariki kia whiwhi ki tetahi mahi a te pakeha, kaore he tamaiti i mahara ake he mahi tino rangatira te ahuwheua. He mea tino nui te uru o te tamaiti Maori ki te tari o te pakeha. Tena i enei ra kua taea e te Maori te nuinga o nga turanga o te pakeha. Kua tu he roia Maori, he takuta; he kai-whakakokura, he kai-whakamaori, he kai-unu niho, he nechi tura-ro, he kai-rehita, he karaka tuhituhi, he tohunga titiro kau

kutete, he kai-hokohoko, he kamura, he tui tera, he tui kakahu. Kei toku takiwa he kamupene hokohoko, e wha nga whare hokohoko mea ake ka tu te tuarima. He maha nga teihana hipi kei raro i tenei kamupene. Ko te komiti whakahaere o tenei kamupene he Maori katoa, ko te meneti me te hekeretare he Maori, nga karaka tokorima he Maori, te nuinga o nga tangata hokohoko he Maori, tokotoru ano nga pakeha. Kei toku takiwa ano he kamupene mahi pata no te Maori motuhake a kei te hau nga rongu kaha o Tuhoe, o Ngatikahungunu ki Te Wairoa ki Nuhaka, o Taranaki me etahi wahi atu mo te u ki te kutete kaa. He tino tokomaha hoki o te Iwi Maori kua piki i runga i te whakatupu hipi. Ko Timi Kara i tu Pirimia-riiwhi, a i tu ano ia hei Minita mo te Karauna pera me ana tamariki i muri i a ia me Pomare raua ko Ngata. Tokowha nga Maori he mema no nga kauti o Waiapu o Matakaoa.

Ahakoia i ngawari noa te tu o te Maori hei minita mo te Hahi engari ko te piki o te minita Maori he mea uaua rawa. No enei tau tonu ka tu he Maori hei kenana, hei atirikana, hei pihopa. Kaore he hiahia o te pakeha kia tu he Maori hei pihopa heoi ano na te pakeke tenu o te Maori i whakaaetia ai.

Ka marama kua waenganuitia taua ki roto o te pakehatanga, kua pahemo te ao tawhito kua rakau-nui rawa te ao hou. E rua nga tino rewena nana i whakapiki te Maori: tuatahi na te kura, tuarua na te ahu whenua.

E te Atua o matou tipuna, o matou matua, kei wareware koe ki tou Iwi Maori. Noho tonu ki a matau.

TE AO PANGO I RUNGA O HAMOA

He mea tino whakapouri i te ngakau tenei raruraru kua pa mai nei i Hamoa i mate ai tetahi o nga tino tamariki rangatira o taua iwi ara a Tamasese. He tamaiti tenei i tupu ake i roto i nga maramatanga o tenei wa, penei me enei o tatou tangata matau e arahi nei i tona iwi, i tona iwi i runga i nga tikanga whakatuputupu i te matauranga mo te pakete, me te mau tonu ano k te mana o ona tupuna iho.

Otira no nga whakahaere a taua iwi ka waahi ruua ratou ka kiia tetahi wahanga ko te taha kia Malicotoa, ko tetahi wahanga ka kiia ko Tamasese ara ko Te Mau.

E kiia ana i nga whakamarama e kitea iho ana, ko Tamasese no te wahanga o Hamoa e riri ana ki nga whakahaere a Te Kawanatanga o aua Moutere Hamoa i raro i te mana i riro mai nei i Nui Tireni i raro i te mana o Te Whawhai Nui kia Tiamuna kua pahure tata ake i nga tau 1914-8.

Na nga taake me nga whakaritenga ture i raro i taua mana i riro mai nei i Te Kawanatanga o Nui Tirenī, ka timata ake nei enei raruraru nui ki runga i taua iwi me te Kawanatanga o Hamoa.

I te wa e tu ana Te Kawanatanga o Maahi me Te Kooti ko Ta Maui Pomare te Minita o aua moutere. I aua ra he nui te kaha o Ta Maui ki te whakahaere kia kaua e puta he raruraru ki taua iwi, me tana tohutohu ki te iwi pakeha me tona kawanatanga kia ngawari te whakahaere i taua iwi. No nga ra ka tu Te Kawanatanga o Te Waari, ka riro mai aua moutere ki raro i a Ta A. T. Ngata. I runga i ana korero i whakatakoto ai ki mua i Te Kawanatanga i mea ia kei te kaha rawa te hohoro o te whakahaere i nga tikanga pakeha ki runga i taua iwi. Ki te mau te pera o te whakaaro me te whakahohoro i nga tikanga pakeha, ka pa he raruraru nui ki reira, pera ano me nga raruraru i pa nei ki te iwi maori.

E kiia ana i tono a Ta A. T. Ngata kia tukua mai kia ia te mana motuhake mo te whakahaere i aua iwi me aua raruraru. I hopu tonu ake te ngakau, whakaae hoki, ma taua ahua rawa anake e taea atu ai te whakaaro Hamoa, ahakoa ona wahanga maha, ki te mahara tera e taea te whakawhaiti haere te whangai haere ranei, ka tutuki ai tenei kaupapa "Taihoa" nga mea katoa, kia whai takiwa ai ki te whakahekeheke haere i nga kawai rangatira o era iwi e pupuri tapu tonu mai ra tetahi wahanga o ratou (tika tonu hoki) i nga mana o ratou tupuna, tuku iho kia ratou.

Kua maringi ra te toto. Ahakoa te tika, te he ranei o te peratanga, he mea ua ua te whakaaro atu i te ngakau maruu: te wahine, nga tamariki, te iwi nui tonu, ahakoa te wehewehenga i runga i nga mahara, kei te pouri, kei te mamae-a-iwi. E taea ranei te whakamariri?

E kiia ana he taitama whakapono tenei. E kiia ana he nui nga inoi a nga kai karakia i te uhunga mo taua tangata kia tukua iho he mea e mariri ai e taea ai te tahi atu o te pouri, e kore ai e riro i ta te ngakau rapu utu nga whakaaro pouri.

Kei te kori ra te ngakau maori! te ngakau aroha, ahakoa he moutere ke tenei, otira kaore rawa i tawhiti atu nga ra i wehe mai ai o tatou tupuna i era iwi: kotahi ano te tohinga, me te tu-a-ta-tanga i te hinengaro koia te kiri ka oi noatu i tawhiti.

Otira kua takoto i o tatou tupuna te tikanga manaaki i te pakeha, kua matorutia tatou ki roto i te whakapono i tiria ai e Te Matenga i te tau 1814, i manaaki nuitia ai i te tau 1830 i Waimate ara i Taiamai te kahupapa o nga tikanga atahua o te whakapono, na reira e tika ana kia tukua nga tumanako aroha kia whakaaritea tikatia nga whakataunga a te ropu tiro-tiro i tenei raruraru, tuatahi i runga i nga ture o Te Whakapono tuarua i raro i nga tikanga o te ture tangata,

Otira, e te iwi, e whakaatu ana ta koutou Toa ki Te Minita o nga Moutere, Te Hon. Ta A. T. Ngata i te pouri o te iwi mo tenei raruraru me te aroha ki nga pani me te pouaru me te iwi nui tonu o Hamoa mo tenei te rewanga o tenei Ao Pango. Te tumanako he ao rere noa. Kei te haere nga hauku, nga hau marino, nga hau arorangi, he mea mehua mai e Te Mana kaore nei e taea e tatou te whawha tona hohonutanga.

E pouri ana mo tenei raruraru!

Te roimata mo te pouaru me nga pani

Te tumanako kia tere te marama.

Kia manakitia koe e te Minita Maori ki te whakapaj i tenei pouritanga e uhi nei i runga i te Iwi o Hamoa.

TE INGOA NEI AOTEAROA

Ki nga Etitā, o te Toa Takitini. Tena korua. te maia. te kaha, e taute mai nei i nga pepcha a o tatou matua. tipuna. Kia ora hoki nga Iwi. me to tatou Pihopa hoki. e huaina nei ko te Pihopa o Aotearoa. Ae ra, kaore he awangawangatanga mona mo taua ingoa. Kua watea ia me tona ingoa. Kua iri te ingoa. Kua manaakitia e nga iwi katoa o te Motu. i runga i te rangimarie. Ko te taha ia ki a matou ko oku hoa, waiho ake tera kia matou. Kei te ahu atu ki mua te whakaotinga o tenei take. No reira. kia ora koe te ariki e Peneti. kia pono koe, e pono ana hoki tou Kai Awhina i Runga Rawa. Amine.

Mo te Ingoa nei Aotearoa: E hoa Hakere Paraone, tena koe. Tenei au korero kua kite iho au. Kanui to mohio, ki te hanga kia nui noaatu au korero hei hurihangaketanga mau i te tikanga o te Ngakau Aotea. Ta te roia hanga! Ka haria- ketia te patai kia he ai te tangata e whakawakia ana. No reira ko te nuinga o au korero he korero tamariki. Kaore he putake. Ko te ngakau aotea naku i whakahua. Ko te take tera i huaina ai te ingoa o te waka. Na. kua hurihaketia e koe.

Ko nga kupu ahu-atinana o kupu e whakautu e au. Katahi au ka whakamarama kia koutou. Kaore hoki koutou i te mohio kowai te wahine a Kupe. Kaore ano hoki koutou i te mohio nowai te tuturutanga o te waka nei o Aotearoa. E huna ana hoki au kia nui ai a koutou tautohe kia au. Tenei ka hoatu e au tetahi taha o te maramatanga tinana kia koe, otira kia rongo hoki te katoa.

Kaore tenei whakatauki te 'ngakauaotea' i huaina mo te nui o te kai engari mo te pai o te ngakau o te manu, utaina ai e Toto ki te ngakau pai o te tangata. Kaati te kawē ke i te tikanga o te whakatauki nei. Ko au korero he korero hou katoa no naianei, chara i nga tupuna. Kotahi ta koutou kore-

ro kei te tika. engari he hari ke hoki no koutou i te tikanga, no reira ka kore au e whakamarama atu. I runga i ta Wirepa, rereke. I ta Tuhitaare Heemi, rereke. No tau e Hakare Paraone, ka papatahi tau ki, na te wahine a Kupe i tohi taua ingoa ki tenei Motu. Ae ra, kaore koutou i whakahua kowai te ingoa o te wahine, a Kupe. A, nawai te matua o taua wahine, a, nowai ranei te waka nei a Aotearoa. Maku e ki atu: ko Kuramarotini te wahine a Kupe. Ko te wahine tenei nona te waka nei a Aotearoa. Na Toto hoki a Kuramarotini.

Ko to mua ake tenei i te Rongorengo i moe nei i a Turi. Ko te waka ia, i haua e Toto, hoatu ai mo Kuramarotini. Ka moe moe ra hoki i taana tane tuatahi i a Hoturapa. No muri ka haere atu a Kupe: ka ki atu kia Hoturapa, kia haere raua ki te huti ika. Ka whakaae a Hoturapa. Ka ki atu a Kuramarotini me na runga ratou i a Aotea. Ka ki atu a Kupe, kaore, ko Matahorua ke he waka mo tatou. Heoi ka puta nei ratou ki te moana. Ka tau. Ka roa, ka hutia te punga o te waka. Huti noa, kaore i taea te punga. Tera, kua karakiatia e Kupe kia u te punga. Na, kei au ano te karakia, otira hei aha ake tera. I tenei wa, ka tonoa e Kupe a Hoturapa ki te ruku i te punga. Ka ki atu tera, me tapahi te taura. Ka ki atu a Kupe, me ruku, kei mau makau te punga me te taura. Heoi, ka heke Hoturapa; ka tapahia i konei te taura e Kupe ka mate i konei a Hoturapa.

Ko te haeretanga mai tenei o Kupe ki te kawhaki mai i a Kuramarotini. Ka hoki tonu te aroha o Kuramarotini ki tona taane, me tona waka i mahue atu ra. Ko taana mahi hoki he whakahua tonu i te ingoa o tona waka, i te tangi, i te aroha. No to raua taenga mai nei ki tenei Motu, ka tohia na e Kuramarotini te ingoa o tona waka ki tenei Motu. Ko raua anake i haere mai, kaore he tangata ke atu. Ka tae mai nei ki tenei Motu. I iri tenei ingoa Aotearoa ki tenei Motu anake, kaore ki tetahi waahi atu. Heoi tenei.

E hoa: Hakare Paraone, kaore a Toi-te-huatahi i tae mai ki tenei Motu. I mate atu ia ki rawahi. Ka mutu te Toi i tae mai ki tenei Motu, ko Toi-taniwha. Ko Toi tangata kaore. Tena he Toi ke ano pea tena.

Mo taku kupu e ki mai nei koe, e tika ana: e ahu ana taua kupu aku mo nga iwi o te Motu, i rere katoa nei ki runga ki nga tikanga Kawanatanga. Rere atu nei hoki, waiho iho nga mate o te Motu kia takoto ana. Tomokia ana e nga matauranga ki te aroaro o te Ture, ara, ko nga matauranga naana i kimi atu era huarahi, e mahi ana mo tona kotahi ake, waiho iho ano te kaupapa o te mate o nga iwi o te Motu. Ehara hoki i te tangata nga mate, engari he mea hanga na te Atua ki runga ki te whenua, me te tangata. Na reira ka kore e oti i nga kaiwhakahaere o te ture tangata, engari me tomo ano, me kimi i roto i te ture Atua me nga tikanga kua oti nei te

whakatakoto te akoranga mo tatou, e takoto ake nei kei te Karaipiture. Ko te Atua ano te kai whakaoti, maana e hoatu ki nga reo korero ana tikanga e mea ai. Koia te reo i a Teua Haumene, he reo atua. I whakaatu a Teua i nga tikanga katoa a te Atua e tupono mai ki mua i o tatou aroaro, tae mai nei ki tenei ra.

Na te Rongopai i hari mai te Atua kia tatou ki tenei Motu. ki nga hipi ngaro o te whare o Iharaira. Te putanga ake i roto ko te kingi, ko Potatau. I a Potatau te Atua, te mana. Ka hoatu e te Atua ki nga kai hapai i te patu. ko Waitara tenei. Ka wera te Motu. Mate tangata, mate whenua. Ko te raupatu tenei, na te Atua. Heke mai kia Tawhiao, i a ia te Atua, te mana. Ko te wa tenei i a Teua. Kaore he kupu he a Teua. E whakaatu ana a Teua i nga mea e pono mai i mua i te aroaro, kaore i tohipa. No reira e hoa Paraone ka tika to kupu, engari ko te tinana kua maroke. ko nga kupu ia kei te mau tonu tae mai ki tenei ra. No taua wa ano ko tenei kupu a Tawhiao kia te Whiti: "E Whiti i muri nei. kimihia ake te mea ngaro. Ka hoki ake nei au. kei Tarawiri he roimata taku kai i te po i te ao. Waiho maku e whakatipu ki te hua o te rengarenga. me whakapakiri ki te hua o te kawariki."

Te putanga i roto ko Tohu ko te Whiti. Me hori pu e au te whakamaramatanga.. I tu a Tohu raua ko te Whiti i runga i te kupu oati. Ko to raua kainga he mate, he pakanga. na te Atua i homai. No te 1881 e 7000 hoia hei patu kia mate. Kaore i paku te pu. Na. e hoa Hakare ko te houhanga tenei i te rongo ki tenei Motu. mo ake tonu atu. Te kupu i kiia "Ko te wa te kaiwhakaoti. ka kite koutou i nga mea katoa o te whakaoranga a te Atua." Te kokiritanga ake i tenei rangi ko te Pihopa Maori. Ka ki koe. nau te Pihopa ka tu. Ehara i a koe, naku na te wa. i te aroaro o nga kupu a Tonu kua takoto hei whakarite whakawa i te Motu me te ao. No reira e hoa Hakare Paraone he aha ta taua ta te tua tangata ki te kahore te Wairua e ki ra a Heemi. 5. 10. "Nga poropiti e korero ana i runga i te ingoa o te Ariki waiho ena e aku teina hei taurira whakamanawanui ki nga kino. mo te aata tatarie marie". No reira kua taua e tawai ki nga reo e whakahua ana i te Ingoa o te Atua. Heoi kia ora ano koe. Mere Kirihimite Hape Nuia ki nga Etita.

Kapua Rangataua Keepa
Purangi

Ka pai ra e hoa ma a koutou korero e whakaeke nei koutou i nga kupu whakamarama mo te ingoa nei mo Aotearoa. Kei te mihi kia koutou. Ma te marama hoki ka ngata te hine-ngaro o te mea e whakaaro nui ana. a. e rapu ana. me te tumanako kia eke pai tenei putake e uiuia paitia nei e koutou, me kore e takoto hei Kahupapa tu-roa. e tawhai atu ai

e tawhai mai ai i te kaokao katau ou maunga teitei, ki te kaokao mau i oku taunata ririki, i totoa rawa nei ki te tohi, a tu-a-tanga rawa ko AOTEAROA he Ingoa mo Te Pihopa Maori.

I roto i tenei ra, na te reo o Te Wa ka ngoto ki roto i Te Hinengaro Maori, e whakatutuki ana, e whakariterite ana i nga poropititanga a nga Kaumatua kua wehe atu nei i mua i a tatou, ina koutou e Kapua R. Keepa, me o hoa maha i raro i tenei putake, ara e aku Toa Takitini e wawae hei i te ururuatanga o nga whakaaro kia takoto marama ai te Marae hei pohiri i Te Manuhiri-tu-a-rangi i whakatokia mai nei e nga tupuna i te tau 1814 i Oihi, 1830 i Waimate, a no Hanuere 12th 1930, ka pau te rau tau tawhito, ka timata i tenei wa te Rau Tau Hou.

Te whakatauki a ta koutou pepa e panui nei i a koutou mahi, e toha nei i a koutou korero, ki nga topito e wha o Te Ao Maori:—

Ehara taku toa i te toa takitahi, engari he toa takitini taku toa! Ko koutou ra enei e korerotia ake ra. Na reira kia kaha. Kia nui nga manaakitanga e puta kia koutou a Te Kaihanga.

Nga Etita

ME PEHEA RA TATOU

Tena koe

Kanui te whakamihhi atu ki nga taonga korero e whakapapatia mai na a nga tupuna kua wehe ki te po. Ka tika te putaketanga mai o tou ingoa i ki ai a Tuhotoariki "Ehara taku toa i te takitahi, engari he toa takitini taku toa."

Ina ra koe e whakaputa nei i nga mahara maha o te iwi; o te rahi o te iti, o te totika, o te rorirori, nga taonga a te hunga kua wehe ki te po. Ka ora ra, ka whai take hoki hei tuhinga atu i nga whakaaro totika hei tatari i nga mahara e panuitia nei e koe. Nga whakaaro mo te ingoa nei mo Aotearoa e whakheke mai ra e tena mohiotanga e tena mohiotanga, he mea whakamiharo ki au nei. Ena toa mo tena ahuatanga. Nga korero mo to tatou whakapono ki Te Tokotoru Tapu me te nuinga atu, kei te titiro menemene iho ki te kata nga paparinga, me te ngakau whakatoi ake ano. Kua tae rawa te tokowha, a me te mea nei tokorima i etahi wa. Kei etahi me iriiri rumaki rawa; kei etahi me kore noa e iriiri, kei etahi me poropti rawa; kei etahi me waiho atu te ingoa mangai mo nga mahi "matua" engari mo nga mahi whenua ki etahi ka tapahia te inoi a Te Ariki ko tetahi pito anake.

Koianei pea te puaketanga mai o tenei ingoa Te Toa Takitini!

Ina Te Pihopa o Aotearoa e haere nei! Ara Rerewutu (Redwood) o Te Katorika e tu ra!

Tenei Te Tumuaki o Te Haahi Momona e kauhou nei! Kei Taranaki Te Pihopa Weteriana e hepara ana! Kei hea ranei Te Pihopa Tuawhitu e noho ana!

Mo nga taha ena ki nga haahi.

Mo nga mahara ki te tinama. I roto i enei ra kei te whaka-haeretia etahi tikanga e kotahi ai te iwi i raro i Te Tiriti o Waitangi. Kei te mahara etahi kei a Ngata kei a Pomare, kei a Tau Henare, kei a Rikihana, nga tangata Kawanatanga, te huarahi o Te Tiriti o Waitangi. Ko tetahi wahanga hou, me ata waiho mai ma piriwiritua ka riro mai ai te mana motuhake i raro i Te Tiriti o Waitangi. Kei te haere nga pitihana ki te motu kia hainatia mai taua whakaaetanga a Te Iwi Maori.

He toa takitini ano enei. E nga Etita nei, akuanei matou tauptauptu noa ai kia matou me o matou whakaaro. Homai he maramatanga ki a matou, nui atu matou e noho atu nei i roto i te karaihe A. B. C. mo enei mahi, notemea he matau ake enei tangata i a matou, e ai ki ta ratou ki. E ki ana ratou kei te mate nga iwi i nga mema. Tena he aha te mahi a enei tu tangata? Ki ta matou titiro ata titiro marika ai ratou kia kore a mea ma i reira katahi ano ka ngahoro nui mai te mahi a te korero matauranga.

Kua haina etahi o matou ki auua pitihana, hei whakangata mahara noatu. Otia kei te maharahara ratou inaianei. Kua tae mai te rongo ki runga nei mo te tohutohu a te Tumuaki Momona kaore nga momona e haina. Kaore o matou haahi na reira ka patai pena ke atu.

Na ta korua mokai

Na Irihia Tukumarū

Waihaku 20/1/30

He patai whanoke rawa au e ui ake nei kia maua. Nohea ra koe? Ko waira koe? Na o kupu matau, ka tautapa iho te ngakau mihi "Haere mai e nga patai whanoke."

Koiana ra te putaketanga mai o tena whakatauki, na reira ka apitia atu koe ki roto i taua ropu ara ko koe tetahi o taua ropu Toa Takitini.

Nanga kaupapa o nga whakapono, ka tango tena i tana wahi, tena i tana wahi, a ka piri ki te kai hautu o tona waka o tona waka. Me pena ano nga whakaaro mo te taha tinana. E potitia ana nga mema iia toru tau iia toru tau, mai ra ano, iti nei nga wa i kore ai tatou e wehewehe i runga i te pooti mema. Te take he ruarua no o tatou mahara mo nga mema. He pai tonu tena ahuatanga. Mo te Tiritiri nei, e hoa, he taonga nui rawatu tena kei te takoto i mua i o tatou aroaro, mai i o tatou tupuna tuku iho ki tenei ra. Kei taua tiriti nga

ora me nga mate mo tatou me te pakeha. Ki te manaaki te tangata i a ia me ana taonga me tona mana i raro i taua tiriti ka ora ia. Ki te kore, kaore ia e ora, notemea ahakoa he aha te tangata, ki te kore e tiaki i a ia, e tuku ranei i a ia kia tiakina e tetahi tangata marama, ka mate te tinana, ka mate te wairua, ka mate te hinengaro.

Mo te hainatanga i tenei pitihana e korero nei koe, kei te marama rawatu te haina a te hunga e kuare ana ki ona tika-nga, he kuare hoki. Otira ko te hunga e mahara ana hei whakakatu i te ngakau o te hunga tohe kia haina, he tutua he purerehua whakaaro kore, notemea he taonga nui tonu te pitihana, ka wairaweketia noatia iho e te ingoa hei arahi i nga tangata matau o te Paremata ma ratou nei e whakarongo nga inoi o roto i taua pitihana. Kaati mo tena. Tetahi wahi, kaore e ahei te haina o tetahi taangata mehemea ia e aroha ana ki tona ake whakapono me tona haahi, notemea kei te whakaupoko nga kupu oati mo to whakapono, me to oati pono hoki e tuku atu ana koe i to tinana, i to wairua hoki ma tetahi atu e arahi. A, ake ake ae amine; pena nga kupu mutunga o runga.

Kei hea koia te rehitatanga i tenei ingoa i a piriwiritua? Mehemea kua rehitatia, he aha te putake o te rehitia? Ko wai koia te mangai e kiia ra i te whakaupoko o te pitihana? He aha i kiia ai kua waiho atu tera kei roto i te temepara e takoto ana? He ahua iti no Te Tiriti o Waitangi ka penecitia te kauhuri haere i nga whakahaere pitihana hei hurapa i nga takahanga ture i raro i te taonga a o koutou tupuna? E tika ana kia marama noaiaho nga kupu pitihana, me nga whakaaro i hangaia ai taua pitihana. Ki te mea kei te riroike tewhakaaro o nga kai whakairo ranei, o te komiti whakatakoto ranei i nga kupu i te pitihana, kei te rereke ranei te whakaaro o te mangai e kiia ra, o te piriwiritua ranei i tuhia ki reira, o Ratana ranei te upoko o te haahi, otira i te tononga kia haina te iwi nui tonu i tera tu whakatakoto i nga kupu pitihana, e tika ana kia kiia he mahi ngahau, he mahi tamariki noaho tenei tu hua o te mahi, e whakaiti rawa ana, e kukume iho ana i nga whakaaro rangatira, whakaaro marama o nga tangata kua pukenga ki roto i enei tu mahi nunui mo te katoa (public service).

Kua tae mai hoki te kupu kia maua chara i a Ratana tenei ahua o te pitihana, engari na etahi o nga tamariki 'matau' kei roto i taua whakahaere e tukino e kahaki ana i nga kaupapa marama e tae ai te whawha atu e te iwi nui tonu, nga tikanga whanui mo te motu.

Mo te mare o te Tamariki whangaia ki WOODS' GREAT PEPPERMINT CURE.

Kaore he hiahia, kaore hoki i te ponana, te whaingā ake i tenei putake. Nau i patai o maua whakaaro, koia ka whakamarama atu. Ina ano hoki etahi whakamarama pai no te hui i Waimate i tu tata ake nei. No te Mane, Hanuere 13 o nga ra 1930, ka whakatakotoria aua pitihana ne iano ki te aroaro o taua hui nui a Ngapuhi, i hui ai nga haahi katoa me nga Mana Nunui o Ngapuhi ki te marae i Waimate, i tonoa ai nga ope kia whakaatu i to ratou mahara mo taua putake.

I korero a Tomoana e kore ia e kaha ki te haina ki taua pitihana i runga i nga kupu e rapa ana i runga tonu o taua pitihana, notomea e tango atu ana i tona whakapono ki wahike i tana i aroha ai, i ngakau nui ai. I whakahe hoki ia ki nga korero a nga kai arahi i taua pitihana i whakaputa ai ki te hui "E ki ana Ngata, a Pomare kua pirau te tiriti."

I tonoa kia homai tetahi tuhituhinga a enei tangata e mea ana kua pirau taua tiriti kaore i taea.

TE RARURARU I HAMOA

O nga korero mo runga i te raruraru i Hamoa i maringi mai nei nga toto o etahi o nga tino momo rangatira o era motu maori, ko te ripoata a tetahi o nga tino roia o Hamoa—he toto Hamoa hoki, te mea e tukua atu e Te Toa kia koutou. Ko taua tangata ko Isi Kronfeld, barrister (roia no te Hupirimi Kooti), i puta nei i roto i Te Auckland Weekly news, Hamuere 15th, 1930. E mea ana taua ripoata:

He nui te whakataka a nga Hamoa mo te ra e tae atu ai a Smythe tetahi o nga tokotoru i akiritia atu nei me Nelson raua ko Gurr, ara e pohiri ana i tenei o ratou i makaa nei ki wahike. Koia nei ra na ana i whakakorikori nga momotu ahi, ka mutunga kinotia nei. Ko te kaainga i whakaritea mo te hakari pohiri ko Vaimoso, te tino kaainga o nga Hamoa e piri nei ki te ingoa 'Mau.' i konei e whakahaerea ana nga tikanga katoa a tenei iwi i runga i nga ra nunui, pera menga ra i o ratou tupuna.

No te ono pea o te ata ka whakatika atu te ope nei i Vaimoso. Ko te nui 1500 i raro i to ratou Ariki Tuimalealiifano, me ta ratou peene, me o ratou tohu i nga ringa e mau ana, tokorima i te rarangi kotahi. Ko a ratou pirihī e 40 e haere ana i nga taha me nga rakau (baton) i nga ringa.

Ka tata atu ki te Tivoli wharf, mai i te huarahi wha-te hauauru, ka kitea atu tetahi ope Mau ano e haramai ana i te taha rawhiti. Ka kitea atu nga pirihī kawanatanga i te taha o nga Tari Kawanatanga e tu mai ana. Kaore tabi a ratou pu, engari he rakau a ratou (batons). Ko nga tohu tohu kia ratou kia hopukina tetahi tangata ko Matau i roto i tana ope.

Ka tae mai te ope ki mua i a ratou, kua kitea rawatia atu taua tangata nei, ko te haerenga atu o Sergeant Fell ki te ho-

pu i taua tangata; kua hinga rawa te pirihihi; ko te popoketanga mai.

I konei ka tae mai te ropu awhina o nga pirihi (I ko tata atu e tuu mai ana) He mea whakarite ano na ratou: ina karangatia, me haramai. Ko tenei ropu he pu a ratou (Armed reinforcement), kua rere rawa tetahi o nga pirihi ki te hopu i tetahi Hamoa i mua o te ope. Ka oma atu taua tangata ki te taha tai. Ka whai te pirihi, kua tutataki. Kua paku he pu, e rua pakutanga, ka hinga te tangata ra i te pu tuarua.

Ko te timatanga tenei o te aue o te tangata me te rere o te mataa. He nui nga Hamoa i hinga. Kua pakaru nga wini o te Tari Kawanatanga i te kohatu: kua pakaru te wini o te Tari o e Roia Kawanatanga.

I konei ka hinga a Constable Abraham, no te ope pirihi mau-pu nei: he mea kuru ki te patiti ranei, na te naihi ranei. I oma atu ia ki roto i tetahi huarahi whaiti, ka pupuhi atu i te toenga ona kariri i reira. Ka hinga atu ia ki reira ka patua, ka mate.

Ko Tamasese raua ko Faumuina i muri o te ope nei. E rangona tonutia atu ana o raua reo e aruaru ana i te iwi kia ata noho marika.

I te kore kaore e rongo te iwi, katahi ia ka oma mai ki mua o te ope nei, ko te tunga i te mataa, i te hope me te ringa. Kotahi te tamaiti 13 nga tau i rere tonu ki mua i tona ariki, mate rawa. I pera ano etahi atu tokorua atu.

I naianei kua timata te "Lewis Gun" te pupuhi-a-takiwa mo tetahi wa poto, rua tekena. E pupuhi mai ana i tetahi parani, verandah o te whare o nga pirihi, engari pupuhi ai ma runga i nga mahunga, ki tetahi wahi, ki tetahi atu wahi. E kitea atu ana a Tuimalecalifano e pohiri atu ana ki te iwi kia kaua e tutu: ka tu ake hoki a Faumuina ki te aruaru, a ka mutu te pakanga nei. Ka mauria hoki nga taotu ki Vaimoso i runga ka. E wha tekau meneti pea ka mutu, ka hoki te ope nei ki to ratou pa.

No te taenga rawatanga mai o Father Deihl me te takuta katahi ano ka ata tau ka whakaae hoki nga taotu ki te haere atu he takuta kia kite i a ratou.

He mea ohorere rawa tenei. He mea hoki e tino pouri ana. Kei te tino mohiotia hoki e hiahiatia ana etahi o taua ropu Mua e te ture mo etahi mahi kino, takahi i te ture.

I whakamaramatia ano i te wa i hoki mai ai a Tuimalecalifano me Faumuina i ko tata ake nei i Akarana i runga i nga ope i whaktaka ki te pohiri i aua rangatira, i whakmaramatia ano kia kaua nga tangata e hiahiatia e te ture e kitea ki reira,

Te rongoa tuatahi mo te mare mo te matao mo te puru
WOODS' GREAT PEPPERMINT CURE.

otira i tae tonu mai aua tangata, engari kaore i ata whaka-haeretia te ture ki runga i a ratou. Kaati waihotia ana kia takoto noa ana. I tenei wa, ka puta ano nga tohutohu kia kore taua hunga e tae mai ano, a i tino kaha hoki a Tamsese raua ko Tuimalealiifano ki te ki kia kua aua tangata e haere i roto i taua ope, otira na te kaha o te nuinga, koia ka uru taua hunga, koia te putake o tenei raruraru. I mahara ratou he hanga noaiho taua whakatupato.

Na runga i tenei ahua whakatutukitanga i te kaha o te ture a ka rere pokanoa etahi o Te Mau ki te arai he i te huarahi o te ture, ka puta nei tenei pouritanga. Takoto ana a Tamsese me era atu e ono o Te Mau. E whatekau nga mea kei te takoto-taotu.

He maha i mauria ki te hohipera. Kia nui nga mihi ki nga Takuta, ki nga Neehi. I te rongo ka tae mai ki te hohipera ka hopukia ratou, ka omaoma etahi. Otira na te maramatanga, ka hokihoki mai ano ratou e noho mai na i nga hohipera kanui te pai o te tiaki i a ratou.

No te ata o te ratapu, i te mea ka mohiotia kaore ia e ora, katahi ka mauria ki Vaimoso, a no te 8.45 a.m. ke hemo. He nui te tangi mona. I tanumia ia ki roto i ona tupuna momo Kingi o Hamoa, otira na te wehi kei tupu ano he rarurru ka tanumia atu ia ki Lepea.

He tangata pai tenei, he aroha, he manaaki i te iwi. E kitea nuitia ana hoki tona pai ki te arahi i te iwi ki nga tikanga totika. Ahakoa tona tu apitihana i roto i nga tikanga nunui, kanui tona arohatia e ona hoa whawhai mo runga i nga tikanga whanui mo te iwi.

TE KORERO MO RAUPARE

P. H. TOMOANA

Te Putaketanga mai o tenei ingoa o Raupare i tapaina nei ki tetahi wahanga rongu nui o Heretaunga e kua nei inainei ko Raupare District na runga i tetahi korero mo te tamaiti a Taraia raua ko Hinepare.

I temea ka whanau a Raupare, ka mahara a Taraia akumei ka tupu hei wahine ka riro te mana o Heretaunga he tangata ke, katahi ka puta te mahara kia hunaia e ia tona tamaiti, ara kia patua, ka whakaaro ia kia hanga he whare me nga whakaaro i roto i a ia. Koia tenei ko te mahara e ai ki nga korero a Te Meihana Takihi, na te taina na Te Uamairangi i tuhi i te tau 1889.

Te Pa o Ngai Tamawahine ko Te Mingi a ko to Taraia ko Tahuna-a-moa e tata ana ki Te Wai-o-Hiki.

Ka mahara te kaumatua ra me banga e ia tetahi whare hei putanga mo tona mahara whangaro i tona tamaiti i a Raupare. Ka tapaina e ia he ingoa mo taua whare ko Te Rangiake-i-Ngata, tetahi o nga ingoa ko Raro-akiaki.

No te po ka whakaaratia te whare nei. E whakaara ana i te poutokomanawa, ka tikiua mai e Taraia te tamaiti. I a ia ka whakatata atu ki te rua o te poutokomanawa, ka karanga atu a Hinepare kia Tu-whaka-whiurangi, i ko tata atu e tu mai ana "E ta kaore koe aroha ki to taina wahine, e hanga kinotia nei e tona papa!"

Ka oho a Tu-whakawhiurangi, ko te rerenga atu ki te kakahu e iri ana, ka takaia mai he pohatu ki roto, ka haere atu kia Taraia, katahi ka tono atu kia takaia te tamaiti ra ki roto i te kakahu. Te homaitanga, ka haake e ia ki te koka, katahi ka takaia atu te kohatu ra ki roto, ka pangaia atu ki roto i te rua, rangona ana ano te pahuutanga atu ki raro. Ka ora Raupare, engari ka hunaia i a Taraia. No muri noa mai ka rongu a Taraia, ka tipuu tena riri nui a ia, otira te mohio ia kei hea ra e hunaia ana a Raupare.

Ka tipu haere hei wahine ka mauria e Te Ariari-o-Te Rangi ki ro ngahere hei wahine ma ana. Ko te ingoa o te ngahere nei ko Pokai-rikiriki.

I a raua i reira ka moea hei wahine. Ka tata te whanau, ka mahara ia he kakahu mo tona tamaiti. No tetahi po, ka haeretia e ia ki te kaainga, ka tae ki te whare ka riro mai te kakahu. E puta mai ana ki waho, ka kite ihoi i tona koka e noho ana, katahi ka takahia te ringa, ka oho te haku ra, ka karanga (mohio tonu) "He whanako! he whanako." Ka peke mai a Taraia ka hopukkina. Aue! ko Raupare tonu ia! Katahi ka ui atu "E Rau, kei te pena ia koe? I a wai koe?" Ka whakautua mai e te tamahine. "I a Ariari-i-Te-Rangi."

Ka pouri a Taraia katahi ka karanga "E Tu (Tuwhaka-whiurangi) e! tenei to wahine! tenei to wahine!" Ka karanga mai tera "I a wai. I a wai!" Ka karanga atu tenei. "I a Ariari-i-Te-Rangi." Moe rawa te tangata, i te ata ka whakataka i te ope taua, ko hea tena ko nga pa o Ariari, ko Te Awahou, Tepouurewa, Waikare, ka mate. Ka whaia haeretia a ka tae ki Ohiwia awa, ka karanga atu a Tuwhakawhiurangi:—

"Kua ti nei e ta! Ko te umu tangata hei au, ko ta taua wahine hei a koe."

Ka karanga atu a Ariari-i-Te-Rangi:—

E! Na te wahine iti ra koe! Ko au na te wahine rahi."

Katahi a Tuwhakawhiurangi ka karanga atu:—

"E ki e ki! E pena ana ia koe ne? Maaku ra e whakatarariki te hika o Ruaruahanga! I te au o Mangaohero e kume nei, kume ake nei!"

Ka haere a Tuwhakawhiurangi ka tae ki Tahuna-a-Mea, ka wawahia te whare i hangaia ra e Taraia, ka pangaia atu te atua o Taraia ki roto i te pa. Roa rawa a Taraia e titiro mai ana, katahi ka karanga mai:—

"E Tu wahia mai i taku whare, engari ata waiho mai taku atua."